

לאבילות פה עיקר // דרש למת ולבר קיפוד עניין כרעייהו

[49ב] ה' בקרב הארץ.² גרסי' במס' שבת פרק ר' אליעזר,³ כל המוריד דמעות על אדם כשר הקב"ה סופרן וגונזן⁴ בבית גנזיו. שנאמר⁵ נודי ספרת אתה שימה דמעתי וכו'. ואמרו המתרשל⁶ בהספדו של אדם⁷ כשר ראוי לקברו בחייו. מכאן נראה גודל האזהרה שראוי להזהר לעשות הרגש על הכשר.

ולהבין אלו המאמרים צריך להקשות בהם, למה בזה הפרק נתנו שכר למוריד דמעות ועונש למתרשל בהספד אדם כשר. היה ראוי שיתנו שכר בשתייהן, ויאמרו והמספיד על אדם כשר כך וכך שכתו כמו שאמרו במוריד דמעות, או יאמרו מי שאינו בוכה על אדם כשר כך וכך עונשו. ואעפ"י שבשאר מקומות נתנו שכר, באותו הפרק לא.

ועוד, אני אמרתי שהצדיק שמת צריך לבכותו ולספדו שכן אז"ל. ואני מקשה עליהם, שאמרו שמת והלא לא מת, שנפשו לא מתה אדרבה חייה יותר. והגוף ג"כ לא מת שהרי לא נפסד ללא דבר, שכמו שהאדם נתהווה מד' יסודות כן אליהם שב. א"כ הגוף אינו מת שהרי אומר הפלוסוף שאין שום נמצא נפסד ללא דבר. ג"כ הנשוא שאמרתי שצוו בכי ומספד, אני מקשה למה שניהם יספיק אחד מהן, או בכי או מספד. והתשובה לזה בשנקשה קודם למה יש ה' שמות לנפש, שדבר א' יספיק לו שם אחד. תשובה, אלו ה' שמות הם: נשמה, רוח, נפש, חיה, יחידה. והקבלה⁸ מפרש אלו ה' שמות כפי שנות האדם, והוא שאומר המסורת שנשמה תקרא בתחילת שנות האדם, שאין לו מעלה אלא הנשימה לבד, ולזה נקרא נשמה מלשון התנשמות. כאדם שהיה בבית הסוהר ויצא משם ומאריך בנשימתו, כן התינוק יוצא מבטן אמו שהיה שם כמו בבית הסוהר, ותכף שיצא תקרא נפשו נשמה. וזה שאמר במעשה בראשית⁹ ויפח באפיו נשמת חיים. הנה שמיד כשנפחה באפיו תקרא [50א] נשמה. ולזה אמר

1 רובו של דרוש זה שולב בדרוש השביעי לעיל.

2 שמות ח, יח.

3 שבת קה ע"ב.

4 לשון הגמרא: ומניחן.

5 תהלים נו, ט.

6 לשון הגמרא: כל המתעצל.

7 לשון הגמרא: חכם.

8 הקבלה כאן במובן מסורת. חלוקה לחמשה שמות נמצאת בכראשית רבה יד, ט; דברים רבה ב, לו; וזה ח"ב צד ע"ב. לא מצאתי חלוקה לפי גילים, אולם כוונה מוצאים אנו חלוקה עולה לפי מדת שלימותו של האדם.

9 בראשית ב, ז.

אליהוא לחבריו,¹⁰ אמרתי ימים ידברו וכו' אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם. כי לא ימי הזקנה ידברו, אלא מיד כשהתינוק יש לו נשמה מיד ראוי לדבר, כמוני היום, שאני צעיר לימים ולי יש נשמה מצד קטנותי. וזה השם יש לנפש בעוד שיצר הרע שולט עליו והוא ב' שנים הראשונים.

ואחר עבור ימי הזעם שהם ה' שנים הראשונים, בא לגוף ילד מסכן וחכם¹¹ וברוח שפתיו ימית רשע¹² ואז נקרא רוח. אחר עבור ה' שנים ראשונים ועד שהוא בן כ', שבאלו ה' שנים יש לו יצר טוב, ולוחם עם יצר רע שמצא אותו בגוף מעת שנולד. ולז"א¹³ רוח איש יכלכל מחלהו, פירוש שמבן י' עד כ' לוחם ביצר הרע, כמו שלוחם הרוח החיוני עם החולה ומכלכל גופו ואבריו ובא להצילם מיד האוייב. ולז"א¹⁴ ואני זאת בריתי אותם שהיא התורה, והמשכון יש בידי על התורה שנתתי להם והיא הרוח. שכשנקרא רוח חייב במצוות ובברית ובתורה שהוא עד כ', ובאלו ה' ראשונים אין יש מנוחה לנפש שעדיין אין בו יצר טוב, וגם ב' שנים שלוחם היצר עם הרוח מלחמה ערוכה.

אבל כשיצא מאלו ה' זמנים, נכנסה הנפש ותמצא מנוחה, ולזה נקרא נפש כמו שבת וינפש.¹⁵ ואומר¹⁶ נפשי כלילה אויתך. וזהו מבן כ' עד ל', שבאלו הימים שלישיים נחה שקטה הנפש ממלחמה הגדולה של יצר הרע שהיא מבן עשר עד כ'. אמנם באלו ה' שלישיים לא הספיק להחיות את נפשו ברוב המצוות המחיים נפשותינו, שאף ששקטה המלחמה העצומה מכ' עד ל' לא עשה מצוות כראוי. לכן אחר שעברו ה' עד הארבעים נק' נפש ישראל חייה, והאמות נקראים מתים, יען לא החיו את נפשותם. שנאמר¹⁷ ואתה חלל רשע, והצדיקים נקראים חיים שנאמר¹⁸ ואתם הדבקים בה' אלי"כם חיים וכו'. וכן ובניהו בן יהודע בן איש חי.¹⁹ ולכן נקרא חיה משלשים עד ארבעים, שנאמר²⁰ ויהי האדם לנפש חיה. פירוש, [ב50] בתחילה נקראת נשמה ורוח, אבל אח"כ קו לקו²¹ עולה האדם במעלה, שהשיג ב' מעלות אחרות נפש וחיה. וזהו שאמר ויהי האדם לנפש חיה. וכן אמר דוד הע"ה רומז למעמד הר סיני, שמשם נתנו לישראל החיים הנצחיים, חיתך ישבו בה,²² וזה נמשך עד ארבעים שנה.

10 איוב לב, ז ואילך.

11 עפ"י קהלת ד, יג.

12 ישעיה יא, ד.

13 משלי יח, יד.

14 ישעיה נט, כא.

15 שמות לא, יז.

16 ישעיה כו, ט. לשון הפסוק הוא: ונפשי אויתך כלילה.

17 יחזקאל כא, ל.

18 דברים ד, ד.

19 שמואל ב כג, כ.

20 בראשית ב, ז.

21 עפ"י ישעיה כח, י.

22 תהלים סח, יא.

ובאלו השנים מבין ל' עד מ', אף שעושה מצוות רבות, עדיין יש לו חמדה בענייני העולם, שמעבר תאוות החומר עם תאוות השכל, אלא שמגביר יצר טוב ליצר רע. אמנם עדיין יש עירוב ב' היצרים מל' עד מ', אבל כשעברו הארבעים עד יום מותו כבר עזב מחמדי תבל, שכן ארבעים לבינה,²³ ונשארה נפשו יחידה בלי ערוב יצר הרע, ולכן נקראת אז יחידה. ולזה אמר דוד הצילה מחרב נפשי,²⁴ פירוש, בזמן שנקראת נפש אפילו מהדומם צריך לשמור נפשי שהוא החרב. אמנם יחידתי אינה מפחדת מהדומם ומהצומח שהיא נמלטת מהם בחכמתה. אמנם מיד הכלב עז פנים צריך אתה לשמרה. ואלו ה' מעלות שיש לנשמה, כנגד ה' פעמים שאמר אור ביום א', ויאמר אלי"ם יהי אור וכו'.²⁵ וכנגד חמשה חומשי תורה, וכנגד ה' ספרים שבספר תי"לים, ורמז להם והם תוכו לרגליך ישא מדברותיך²⁶ ראשי תיבות תלי"ם וסמך ליה²⁷ תורה צוה וכו'.

ולזה רמז בעל המסורה²⁸ באומרו שיש ה' ונפשי: א', ונפשי נבהלה וכו'.²⁹ ב', ונפשי אשר פדית.³⁰ ג', ונפשי תגיל.³¹ ד', ונפשי יודעת מאד.³² ה', ונפשי אשים בכפי.³³ כנגד י' שנים הראשונים אמר ונפשי נבהלה מאד, שהנפש נבהלת מאד לפי שעדיין לא בא יצר טוב והיא בצער ממתנת לו מתי יבא. ב' שנים שניים שכבר בא יצר הטוב ושקטה מעט, אמר תרננה שפתי כי אזמרה לך ונפשי אשר פדית מיד יצר הרע, שהיה עד עתה אדון הגוף והיה צר ואויב לי ופדיתני ממנו, שכבר בא מערער עליו. כנגד הג' שהוא מכ' לשלושים אמר ונפשי תגיל בה', לפי שבכ' שנים אין גילה לנפש מצד המלחמה הגדולה, ואינה יודעת מי תנצח. אבל מעשרים עד ל' ונפשי תגיל שנצחו, [א51] אבל עדין לא הגיעה לידיעה ובינה, רק שהוא מתעסק במצות מצות אנשים מלומדה. ולזה אמר כשהיא מבין ל' ונפשי יודעת מאד, ר"ל כבר עלתה למעלת הבינה כמו שאמרו בן מ' לבינה. ואחר שעברו המ' עד יום מותו שהיא יחידה, אמר עליה ונפשי אשים בכפי לעבוד את ה', ואף שנוטלין את נשמתו יעבדנו. וכנגד זה יש ה' פעמים ברכי נפשי³⁴ והמשכיל יבין להשוותם. כך שמעתי מפי המסרה.

ובזה יובן מאמר עמוק דאיתא במס' מועד קטן פרק מי שהפך:³⁵ כי נח נפשיה דרבינא, פתח עליה ההוא ספדנא. תמרים הניעו ראש על צדיק כתמר לשום³⁶ לילות

23 אבות ה, כד.

24 תהלים כב, כא.

25 בבריאת היום הראשון נזכר האור חמש פעמים (בראשית א, ג-ה).

26 דברים לג, ג.

27 שם שם, ד.

28 ראה למשל: המסורה למקרא, מהדורת גינצבורג, כרך ב, עמ' רפד.

29 תהלים ו, ד.

30 שם עז, כג.

31 שם לה, ט.

32 שם קלט, יד.

33 איוב יג, יד.

34 תהלים קג, א, ב, כב; קד, א, לה.

35 מועד קטן כה ע"ב. צ"ל: פרק ואלו מגלחין.

36 נוסח הגמרא: נשים, על משים. אולם יש בשינויי גרסאות גם הנוסח: לשום.

כימים. א"ל רב אשי לבר קיפוק. ההוא יומא מאי אמרת, א"ל אנא אמינא בארזים נפלה שלהבת מה יעשו אזובי הקיר, אם לויתן בחכה הועלה מה יעשו דגי הרקק, אם בנחל שוטף נפלה חורב מה יעשו מי גבים. א"ל בר איבו³⁷ ח"ו למימר חכה ושלחבת בצדיקי. א"ל ואת מאי אמרת, א"ל בכו לאובדים³⁸ ולא לאבידה שהיא למנוחה ואנו לאנחות,³⁹ חלש דעתיה עלויהו⁴⁰ וההוא יומא לא אתו להספדא.⁴¹ דקאמר רב אשי, לאו בר קיפוק חליץ, ולא בר איבו חליץ.

וי"ל על זה המאמר, איך לפי שאמר אבידה כמו שפרש"י, אתהפוך כרעייהו. שהרי ירמיהו אמר הצדיק אבד.⁴² ועוד, כמו שחטאו בלשון, כך היה ראוי שיפרעו בלשון ויהיו אלמים, שהרגל מה חטא. ועוד, שהיה איפשר להרכיבם על החמור ולהביאם בכסף ג"כ לספור. ועוד, למה אתהפוך כרעייהו, אלא יהיו פסחים באופן שלא יוכלו לבא להספד ויוכלו לחלוץ. ועוד, מי נתן חליצה בכאן, כמו מה ענין שמיטה אצל הר סיני.⁴³ ועוד, שבר איבו דבריו דברי חסיד ולמה אתהפך כרעיה.

והתשובה, שיש סברות של מינים [51ב] בענין שכר ועונש. הכת הא' סוברת שאין יש לנפש עונש כלל אף שהיא חוטאת, אלא לעולם יש לה עונג. הכת הב' סוברת בהפך, שהנפש יש לה עונש לעולם ואין לה עונג ולא טוב כלל. ואלו הב' סברות נמשכות כפי סברתם במהות הנפש. והוא שיש ב' סברות של פילוסופים, הא' סובר, שהנפש הוא כח היולני⁴⁴ פירוש כח בחומר, באופן שמיד שמת האדם מתה הנפש, ולכן סוברת שאי אפשר שיהיה לה שכר. הסברא הב' היא שהנפש היא דבר בפני עצמו,⁴⁵ ואח"כ בא בגוף האדם והוא עצם רוחני שנקרא שושטאנסייה אישפריטואל. וא"כ אי אפשר שיהיה לה עונש אפילו חטאה, שאי אפשר לאש לשרפה שאינה גשם. ובזאת ההקדמה יובן המאמר, והוא, שאלו הספדנים הם הם אפיקורסים. בר קיפוק סבר שאין יש שכר לצדיקים, לפי שהנפש היא כח היולאני לדעתו ונאבדת בהפסד הגוף. ולכן לקח בהספדו ג' מינים: דומם, צומח, בעל חי, לומר שאין הפרש לאדם מהן שהכל הולך אל מקום אחד. ארזים הוא צומח, לויתן בעל חי, מים דומם.

ובר איבו סבר, שאין יש עונש כלל, ולכן אמר ח"ו למימר שלהבת וחכה בצדיקים. וא"ת למה אמר בצדיקים, אפילו ברשעים לדעתו שהוא עצם רוחני. תשובה, לדידה דבר פלוגתיה קאמר. לדידי צדיקי ורשיעי יש להם מנוחה, אבל לדיך שהיא כח היולאני, אם עסק במושכלות נשאר, שכן דעת הפילוסוף שנתעצם בעצם המושכל.⁴⁶

37 בגמרא: אבין, וכן להלן.

38 בגמרא: לאבלים.

39 בגמרא: לאנחא.

40 בגמרא: עלייהו ואתהפך כרעייהו.

41 בגמרא: לאספודיה. והיינו.

42 צ"ל ישעיה נז, א.

43 ספרא בהר א, א; פירש"י לויקרא כה, א.

44 זו דעת אלכסנדר. ראה: מאמר אלכסנדר בשכל, הו"ל א' גינס, ברלין, תרמ"ו. וראה מאמרו

של S. Feldman, "Gersonides on Agent Intellect", *AJSR*, 3, 1978, p. 99-120.

45 זו דעת תמסטיוס ואבן רושד. ראה מאמרו של פלדמן הנ"ל. וראה לעיל הדרוש השביעי.

46 מורה נבוכים א, סח. וראה: אור ה', מאמר ב, כלל א, פרק ב; נוה שלום, מאמר ח, פרק ז.

ואת מאי אמרת וכו' שהיא למנוחה שיש לה שכר בלא עונש, פירוש מנוחה שהיא עצם רוחני. ולפי שהחליצה יש בעשייתה מנוחה למת, וכשאין עושין יש לו עונש,⁴⁷ והוא הדין ביבום, אם עושים לו יש מנוחה, ואם אין עושים יש לו עונש.⁴⁸ שאין יש [52א] מצוה הפך מצוה, שאין יש ב' מצות הפכיות. ולפיכך לא נאלמו בלשונם רק איתהפוך כרעיהו, לפי שלא יוכלו לחלוץ, שיש בחליצה רמז לשתים בשכר ועונש. ולכן כפל, לאו בר קיפוק חליץ ולא בר איבו חליץ, דהיה לו לומר לאו בר קיפוק ובר איבו חליץ, אלא לפי שכל א' מהם היא סברה בפני עצמה.

וא"ת מה לשון אמר בר איבו שיראה ממנו שהוא מין, והלא דבריו דברי חסיד. תשובה, נ"ל דהיה לו לומר שהיא הולכת למנוחה כמו שתקנו חז"ל סעו המה למנוחות.⁴⁹ אבל באומרו שהיא למנוחה, לומר שנכראת בטבע למנוחה שהיא עצם רוחני. הנה מה שאמרתי מן המסרה הפך אלו האפיקורסין מה שאמר⁵⁰ ונפשי נבהלה מורה על עונש. ונפשי תגילי⁵¹ וכו' מורה על שכר ולפי שלא האמינו אלו כן איתהפוך כרעייהו.

ובזה נשיב לקושיות שהקשינו, אם האחת, מה צורך בכי ומספד די באחת מהן. וגם שהקשיתי איך אמרתי הספד ובכי על שמת, והנפש אינה מתה וגם הגוף לא נעדר לאין אלא ליסודות. תשובה, בשנדע שאמר אריסטו בשמע⁵² שאחד ממיני ההרכבה היא המלות מהאותיות, ומיני האותיות הם אותיות הגרון, ואותיות החיך והלשון והשיניים והשפתים. ובזה יתורץ קושיא אחת שנכנסו בה כל המפרשים והוא מה צורך לומר כבד פה וכבד לשון⁵³ די כבד פה.⁵⁴ תשובה, כבד פה הם אותיות פה, חיך, גרון, ושיניים. ולפי שאיפשר שאותיות הלשון שהם דטלנ"ת מדבר היטב, לז"א וכבד לשון. ובזה יתורץ קושיא אחרת, מדוע אמר אח"כ ואני ערל שפתים,⁵⁵ ולא אמר כבד פה וכבד לשון כמו שאמר קודם. תשובה, נ"ל שמשה היה אומר היטב אותיות השפתים שהן בומ"פ, והיה אומר בכובד אותיות הפה והלשון בטבעו או דרך נס. ואחר שהתבודד מאוד בנבואה אבד גם היפוי שהיה לו באותיות השפתים, [52ב] שנאמר⁵⁶ באהבתה תשגה תמיד. ולז"א מעתה בחדש ואני ערל שפתים. ולכן נ"ל שמה שצוו חז"ל צוו בכי ומספד לפי שהנפש נענש ואינה מתה, והגוף נענש ומת. מת ר"ל שעד עתה היו היסודות מורכבים וממוזגים, והיה זה החכם חי בהרכבה הזאת, וכשמת

47 ראה: פירוש ר' בחיי לדברים כה, ט; פירוש אברבנאל לדברים, דף רלג.

48 פירוש רמב"ן לבראשית לח, ט, ד"ה וידע אונן; פירושו לדברים כה, ה; הריקאנטי על התורה, דף לה ע"א; פירוש אברבנאל לדברים כה, ה, דף רל.

49 מתוך תחנון לשני וחמישי על פי מנהג עדות המזרח. וראה: סידור רס"ג, עמ' שלח.

50 תהלים ו, ד.

51 תהלים לה, ט.

52 אריסטו, השמע הטבעי, הכלל השלישי, הפרק הראשון.

53 שמות ד, י.

54 ראה: ראב"ע לשמות ד, י; רמב"ן שם, שם; הר"ן, שנים עשר דרשות, מהדורת א"ל פלדמן, ירושלים, תשל"ז, דרוש שלישי; פירוש אברבנאל לשמות, דף לח ואילך.

55 שמות ו, יב.

56 משלי ה, ט.